

Kálai Sándor

Balaton – geopolitika, couleur locale és társadalmi kérdések összefüggései

(Zajác D. Zoltán *Balaton*–regényeiről)*

Magyarországon – egyelőre – nincs komoly hagyománya az ún. regionális krimiknek, ellentétben például Németországgal vagy Franciaországgal. Azonban ennek ellentmond a Balaton hangsúlyos szerepe a bűnügyi regényekben. A teljesség igénye nélkül: Kristóf Attila Dér Ádám kriminálpszichológusnak szentelt regényei közül néhány itt játszódik, s a rendszerváltás előtti korszak másik példáját Magyar K. László *Halott van az ágyamban* című regénye szolgáltathatja. A veszprémi újságíró, Kellei György regényeinek jelentős része szintén Balaton körüli településeket választ helyszíneként, a közelmúltból pedig Szlavicsék Judit, illetve Zajác D. Zoltán regényeit említhetjük. Kondor Vilmos részben szintén ebbe a régióba helyezte az *Örvényben* című regénye történetét. A Balatonhoz kötődő bűnügyi regények pedig egy már régóta létező reprezentációrendszer elemeiből merítenek, ezeket örökítik tovább.

Ezzel összefüggésben a Balatonra emlékezhelyként is tekintünk. A Debreceni Egyetem kutatási projektje nyomán megszületett Emlékezhely-portálon¹ ugyan a Balaton nem szerepel az emlékezhelyek listáján, azonban egy vitaindítónak elkészült, interneten is elérhető ppt² (többek között Kolozsvárral, Budapesttel, Hortobággal és Tokajjal együtt) a „magyar tengert” is említi a tájak mint emlékezhelyek között. Máta Mónika *A Balaton emlékezhely* című cikkében egy folyamatban lévő Balaton-kutatás legfontosabb elemeit ismerteti: ennek során figyelmet kell fordítani az ott játszó filmekre; a tóhoz kapcsolódó sajtóforrásokra (kulturális, gazdasági, turisztikai, politikai referenciákra); a Balatonra mint a hidegháborús Kelet–Nyugat párbeszéd kiemelt területére (mint látni fogjuk, ennek az itt elemzett regények esetében is lesz relevanciája); a tó körüli települések társadalomtörténetére és ennek egyik kiemelt területévé a turizmusra.³ Több olyan írás

* A tanulmány korábbi változatának megjelenése: KÁLAI Sándor, *Balaton – nosztalgia és geopolitikai összefüggések: Zajác D. Zoltán Véres Balaton trilógiájáról*, Partitúra, 2022/1, 85–94.

¹ *Magyar Emlékezhelyek*, szerk. S. VARGA Pál, DEBRECENI Attila, FAZAKAS Gergely Tamás, SZÁRAZ Orsolya, TAKÁCS Miklós, <https://deba.unideb.hu/deba/emlekezhely/index.php>. [Letöltés: 2025. május 2.]

² *Magyar emlékezhelyek. Vitaindító, 2021 szeptember 10.*, https://deba.unideb.hu/workshop/prezentaciok/tortenelem_es_emlekezet_2.ppt, [Letöltés: 2025. május 2.]

³ MÁTAI Mónika, *A Balaton emlékezhely*, Médiautató 2020/3, 5–10.

is született a közelmúltban, amely az emlékezhelyként működő Balaton egyes aspektusait vizsgálja. A fürdőélet is része a Balaton-imagináriusnak: Katona Csaba Deák Ferenc *Balaton-Füredi Napló* című írása segítségével térképezi fel mindezt;⁴ Hermann Veronika a Balaton retorikai és szimbolikus használatát vizsgálja három Kádár-kori nemzedéki film esetében;⁵ Trádlér Henriettát az érdekli, hogy az enyhülés időszakában hogyan lesz a Balaton a hidegháborús megbékélés színhelye,⁶ miközben egyúttal – Nagy Róbert írásának tanúsága szerint – az állambiztonsági megfigyelés terepe is.⁷

A Balaton-reprezentációknak és a krimi műfajának az összekapcsolására talán Bujtor István Ötvös Csöpi-filmjei szolgáltatók a legjobb példát: a vígjáték, a krimi és az akciófilm műfaji sémáinak vegyítésével a filmek a sötét oldal mellett/helyett a fényesebb oldalra fókuszálnak: nyár, turizmus, pihenés, helyiek vs. idegenek – a halált, a veszélyt részben a gyerekszereplők hangsúlyos jelenlétével tompítva, ellensúlyozva.⁸

Ebben a kontextusban is vizsgálható Zajác D. Zoltán tetralógiája, amelyet a kiadó hangsúlyozottan „retro krimi”-ként marketingelt. A regények⁹ cselekménye 1979 júliusa és 1982 februárja között játszódik (a negyediként megjelent előzményregény történései viszont 1972 júniusától-júliusáig mennek vissza). A regények elején található tetthelyleírások különféle értelmezési irányokat jelölnek ki. Az első regény esetében egy semleges, mindentudó narrátori pozícióból történik a tóba ültetett, kivájt szemű lány holttestének leírása. A második regényben egy Budapest melletti erdőben fedez fel két holttestet egy idős úr kutyája, és mint később kiderül, Balatonnál nyaraló NDK-beli lányok az áldozatok. A harmadik regényben a téli, jeges Balatonnál halászók egy fiatal észt nő holttestére bukkannak. A negyedik regényben pedig a balatonaligai pártüdülő kertésze találja meg egy fiatal lány holttestét a szerszámoskamrában. Az egyik vizsgálati szempont a regényekben színre vitt és a kiadó által hangsúlyosan kezelt táj, a Balaton megjelenítésének mikéntje, a *couleur locale* elemeinek számbavétele lehet. Másodsorban a négy regényben az áldozatok döntő részben nők – ez pedig az általuk betöltött funkciók (elkövetők, nyomozók, áldozatok, gyanúsítottak) elemzését implikálhatja.

⁴ KATONA Csaba, *Haza, szabadság, hullám, szerelem és Deák Ferenc: a Balaton-Füredi Napló (1861-1863)*, Médiakutató 2020/3, 11–21.

⁵ HERMANN Veronika, *Ez történt Lellén. A Balaton retorikai alakzatai a Kádár-rendszer nemzedéki filmjeiben*, Médiakutató 2020/3, 49–58.

⁶ TRÁDLÉR Henrietta, *Bikini és bisztró a vasszüggöny mögött*, Médiakutató 2020/3, 59–69.

⁷ NAGY Róbert: *Egy ügynök élete és lázadása a Balatonnál: a „Varga-akta”*, Médiakutató 2020/3, 71–84.

⁸ Ebben az összefüggésben az sem mellékes, hogy Bujtor „1985-ben *Az elvarázsolt dollár* forgatására céget alapított, »összecalapozta« a szükséges pénzt, így Magyarországon évtizedek után ez volt az első, nem állami finanszírozásból készített film”. MTI, *Bujtor István ma lenne 80 éves*, Kultúra.hu, 2022. 05. 05., <https://kultura.hu/bujtor-istvan-80/>. [Letöltés: 2025. május 2.]

⁹ ZAJÁC D. Zoltán, *Véres Balaton*, Bp., General Press, 2021; *Haragos Balaton*, Bp., General Press, 2022; *Dermesztő Balaton*, Bp., General Press, 2022, *Gyilkos Balaton*, Bp., General Press 2023.

Harmadrészt: a külföldi áldozatok miatt hangsúlyosan eshetnek latba a regények által színre vitt geopolitikai relációk.

1. Couleur locale

1.1. Klíma, táj, topográfia

A regények különböző módokon, de mind a négy évszakot színre viszik: az első regény nyári történet, az események 1979. július 14-e és augusztus 23-a között játszódnak; a második regény történései ősszel kezdődnek (1980. október 3.), de az elhúzódó nyomozás a következő év tavaszáig tart (1981. április 2.); a harmadik regény a leghidegebb évszakba helyezi az eseményeket (1981. december 27. – 1982. február 11.). A negyedik regény, mint láttuk, visszamegy az időben, de az események nyáron, 1972. június 18. és július 21. között játszódnak.

Mivel az ügyek horderejénél fogva nemcsak a helyiek nyomoznak, hanem az Országos Rendőr-főkapitányság nyomozói is, a regények a topográfiát tekintve többféle variációt ajánlanak fel. Az első regény többpólusúnak tekinthető: az egyik a Balaton (Zánka, Tihany, az itt lakók és a nyaralók közötti viszonyok); a másik Budapest és környéke (Vecsés, Pilisszentlászló) – ebben az esetben az egyik áldozat, Kozák Edit élete színtereinek azonosításáról is szó van; a harmadik pedig Nyugat-Európa (Párizs, Brüsszel) – Adorjáni Máté magánéletének szálai kapcsolódnak ide. A regényben a történések döntően a Balaton környékén játszódnak, és részben emiatt ez a sorozatot megalapozó elbeszélés illeszkedik legtökéletesebben a kiadói paratextusok (borító, műfaj, fülszöveg...) keltette várakozásokhoz, amelyek hívószavai: turizmus, gyerekkor, nyár, strand és az ezekhez kapcsolódó nosztalgia. Ehhez képest viszont a másik két regény egypólusú, és a pólust nem a Balaton jelenti. A két lány holttestét Budapest mellett találják meg, bár Balatonfürednél vész nyomuk stoppolás közben. A 75 fejezetből csak 5 játszódik a Balaton mellett, jóllehet az ügy a nyárhoz, a nyaraláshoz kapcsolódik: ezt az időszakot idézik fel a szereplők, ezt rekonstruálja a nyomozás. A harmadik regény esetében szintén Budapestre koncentrálódnak a történések, bár három fejezet Moszkvában játszódik. A holttestet Balatonedericsnél találják meg, Nemesgulácsra is eljutnak a nyomozók, de ebben a regényben két balatonföldvári nyaralónak lesz (két fejezet erejéig) fontos szerepe. A negyedik regény szintén ebbe a sorba illeszkedik: az első holttestet az aligai üdülőben találják meg, és bár elviszik innen, a nyomozás visszatér ehhez a színhelyhez. Több fejezet a tihanyi művésztelepen játszódik, mivel az áldozat ide kötődik. Majd a budapesti nyomozók tevékenysége és a második haláleset miatt a pólus ezúttal is Budapest lesz. A regények topográfiai viszonyai tehát (részben) ellentétben állnak a címek keltette elvárásokkal (*Véres Balaton*, *Haragos Balaton*, *Dermesztő Balaton*, *Gyilkos Balaton*), amelyek szinte antropomorf lényként jelenítik meg a természeti tájat.

A regények topográfiai szerkezetét tekintve mindenekelőtt a tó és a tóparti települések jelentőségét kell kiemelni. Ahogyan azt már említettük, az első regény a nyaralás regénye, ezért itt központi szerepet játszanak a nyaralók, vállalati üdülők, táborok. Az ezek közti közelség teszi lehetővé például azt, hogy a regény ekkor még önjelölt nyomozója, Laura, és a későbbi áldozat, Kozák Edit között barátság szövődhessen: a vállalati üdülő és az úttörőtábor olyan közel van egymáshoz, hogy a vízen keresztül is könnyen el lehet jutni egyik helyről a másikra. Ez a szerkezet teszi lehetővé a szereplők csoportosítását és a köztük kialakítható viszonyokat: egyfelől mindazok, akik a tó környékén laknak, és itt is dolgoznak; másfelől azok, akik itt nyaralnak; harmadrészt pedig azok, akik szintén csak időlegesen vannak itt, de nyári munkát vállalnak (mint az áldozat). A regény egyik legfontosabb színhelye Tihany: részben turisztikai látványosságként tesz szert jelentőségre (vásárosokkal, mutatványosokkal, tájházakkal, a visszhanggal és az apátsággal), másfelől pedig ezzel a választással az első, megalapozó regény a Balaton és az ország régmúltját is felidézi. A második regény Balatonhoz kötődő szála szintén az itt nyaralók és az itt élők közötti feszültségen alapul: a kemping karbantartója az első csoportba tartozik, és szinte nem is hagyja el a környéket (amikor pedig ezt megteszi, az majdnem katasztrófához vezet), a másik csoportba pedig a honi nyaralók (azok a budapesti egyetemisták, akiket féltékenyen figyel az előbb említett karbantartó), illetve a külföldiek, a titokban Magyarországon nyaraló NDK-s lányok tartoznak. A harmadik regényben – azontúl, hogy a holttestet, csakúgy, mint az első regényben, a Balaton rejti – két, egymástól nem túl messze található balatonföldvári nyaraló lép kapcsolatba egymással az időn keresztül: az orvos családjának nyaralója az ötvenes években titkos randevúk színhelye, feltehetően itt fogan meg Riina, az áldozat, másfelől pedig a híres színésznő nyaralója, ahol ez utóbbi megöli Riinát. A negyedik regény esetében az aligai pártüdülőnek jut központi szerep, ahol a kiváltságosok nyaralhatnak. Azonban itt is hasonló logikát találunk, mint a korábbi regényekben: honi és külföldi nyaralók kerülnek kapcsolatba egymással – az áldozat az NSZK-ból érkezett turistáktól kapja a halálosnak bizonyuló kábítószer.

1.2. Építészet, lakásbelsők, tárgyi kultúra, életmód

A regények nem tartalmaznak hosszabb leírásokat: apró, pársoros, pármondatos elemek ezek a cselekményre koncentrálo szövegekben. Ennek megfelelően a település- vagy utcanevek valóság effektusokként működnek: az, hogy Laura és az anyja Budán, a Lotz Károly utcában laknak, elegendő információ ahhoz, hogy az olvasó hozzárendelje a társadalmi státuszt, és elképzelje az ennek megfelelő életmódot, tárgyi kultúrát. Szintén az első regényből derül ki, hogy Adorján Máté nem messze innen, a Tárogtató utcában lakik. Ebben az esetben azonban a harmadik regény a szovjet rendőrnő, Irina perspektívájából a lakásbelső néhány elemét (Bonanza tálaló, népies stílusú konyhabútor) is megmutatja.

A Balatonhoz kapcsolódóan is inkább a cselekvések, a szereplők közötti interakciók a fontosak, semmint a leírások. Ahogyan azt láttuk, az első és a negyedik regényben a nyaraláshoz kapcsolódó tevékenységek (strandolás, hajózás, étkezés...) tesznek szert jelentőségre, s részben ugyanez igaz a második regényre is: itt a kempingben és a kemping körül zajló történetek egy szereplő, a karbantartó visszaemlékezésén keresztül válnak hozzáférhetővé.

A Balatonhoz kapcsolódó tárgyi és építészeti elemek a társadalmi státuszt is jelölik: azok, akiknek itt van nyaralójuk, kivétel nélkül privilegizált helyzetben vannak. Jó példa erre az első regényből az egri orvos és felesége, akik esetében a társadalmi identitást a szigligeti nyaraló építészeti elemei (pl. kovácsoltvas bútorokkal berendezett, mediterrán csempével burkolt terasz), az őket kihallgató rendőr által észlelt fogyasztási cikkek (konyak, Marlboro cigaretta) és az autójuk (Mercedes) teremti meg. A második regény két szereplője, a két budapesti egyetemista fiú egy szolnoki ügyvéd és országgyűlési képviselő gyerekei, akiknek Szolnokon egy családi ház az otthonuk, de a fiúk egyetemi tanulmányaik alatt egy budai, Ménesi úti lakásban laknak, miközben a füredi nyaraló „tágas volt és gyönyörű: a Balaton-felvidéki módosabb gazdák házaira emlékeztetett, de természetesen mindössze néhány éve épült. A berendezés is a magyar népi hagyományokat tükrözte búbos kemencével, zsalugáteres ajtajú konyhabútorral, festett faladákkal, ugyanakkor persze a nappaliból nem hiányzott a tévé és a hifitorony sem.”¹⁰ A negyedik regény Aliga I. és II. felidézésekor a kivételezettek helyzetét szintén a tárgyakon keresztül mutatja meg: import sörök, pezsgő, whisky, cigaretta, egzotikus gyümölcsök fogyaszthatók, akinek pedig valutája is van, az a dollárboltban vásárolhat.

A regények ökonómiájában tehát a leírások helyett a megnevezések egyszerre működnek valóságeffektusként (a fogyasztási cikkek, a tárgyi kultúra elemei, az autómárkák, az utcanévek a társadalmi osztályok és viszonyok jelzői), ugyanakkor érzelmeket keltő, evokatív erejük is lehet (csokik, üdítők), és létrehozzák azt a „retro” érzést, amelyet a műfaji megnevezés is tematizál. A műfaji jelölő ezáltal már az olvasás folyamata előtt a „retro” összetevők keresésére buzdítja az olvasót. A felidézett fogyasztási cikkek egy része (Coca-Cola, Pepsi Cola, Túró Rudi, Sport szelet) az akkori mindennapok részeként van jelen, másik része (Lavazza, Segafredo kávé, Máté családján keresztül a francia ételek és italok) egy vágyott, nyugati típusú életmód lehetőségének egy-egy elemét jelenti. A szereplői interakciók és fogyasztói kultúra találkozási pontjai a tanúvallomások: a rendőrök által meg- és kihallgatottak gyakran kínálják például kávéval az előbbieket, de ilyen funkciója van a cukrászdákban, éttermekben sorra kerülő találkozásoknak is.

Mindez a harmadik regényben interkulturális dimenzióval is bír: Irina, a gyilkossági ügyben Magyarországra küldött szovjet rendőrnő kezdetben gyanakodva, majd egyre

¹⁰ Uő, *Haragos Balaton*, i. m., 92.

nagyobb kíváncsisággal vesz részt itteni kollégái mindennapjaiban, megtapasztalja azt, hogy a magyarok mennyire „Nyugat-imádók”, és meghódítja őt is a hazájához képest valóban „nyugatiasabb” tárgyi kultúra és fogyasztói szemlélet.

2. Női szerepek

Ahogy azt már jeleztük, mindegyik regény prologusa meggyilkolt fiatal nőket visz színre, akikre gyakran meztelenül bukkannak rá: az első regényben a fiatal lányon (Kozák Edit, az egri tanítóképző hallgatója, aki a táborban vállalt nyári munkát) átázott fehér ruha van, a két NDK-beli lány és Riina Luik holtteste viszont meztelen. Az első regény másik szála egy eltűnt francia lány, Marion Morel köré épül, aki pedofil erőszak áldozata lesz, a második regényben pedig a történetek egy korábbi esetre, egy csepeli lány évekkel korábbi eltűnésére irányítják a rendőrök figyelmét. A negyedik regényben Aradi Flóra meggyilkolását követően egy következő bűntény is történik: Budapesten találják meg egy fiatal nő holttestét, és a két eset nyilvánvalóan kötődik egymáshoz. Nincsenek, illetve alig vannak férfi áldozatok, viszont az elkövetők szinte kivétel nélkül férfiak, kivéve a harmadik regényt, amelyben a leszbikus színésznő hirtelen felindulásból öli meg partnerét, a negyedik regényben pedig a titkos nyilvános házba klienseket közvetítő nő öli meg Janulát, aki a balatonaligai haláleset ellenére sem akar óvatosabb lenni. A hirtelen felindulásból elkövetett gyilkosság oka, hogy az áldozatot és az elkövetőt is a pénz motiválja, mindketten ragaszkodnak a luxushoz.

A nyomozást férfiak végzik, a budapesti csoport egyes tagjai hol előtérbe, hol háttérbe kerülnek a regényekben. Ezt a részben a korabeli viszonyokban rejlő aránytalanságot ellensúlyozza az a megoldás, hogy Laura, aki az első regényben még egyetemista, a másik két regényben pedig már a Lipótmezőn dolgozik, részt vesz a nyomozásban. Részben elhunyt apja miatt érdekli a rendőrségi munka, különösképpen az akkor még nyugaton is újdonságnak számító profilozás. A lány az első regényben amatőr detektív, a saját szakállára nyomoz, majd (fél)hivatalosan is a nyomozást vezető Adorján Máté társa lesz (később a magánéletben is). A másik két regényben epizódszereplővé válik, de segítőként továbbra is számíthat rá a rendőrség, ő a profilalkotó, és ily módon a helyes útra állítja a rendőröket. A negyedik regényben a még 16 éves Laura bukkan fel, aki azonban már ekkor is kitűnik nyomozói képességeivel. Irina a harmadik regényben segíti a magyar rendőrök munkáját, és az ösztönei, a megérzései miatt küldik éppen őt Magyarországra. A második regényben pedig egy tanárnő lesz az egyik nyomozó segítője.

Az áldozatok és a nyomozók mellett több epizódszereplőt is kiemelhetünk. A második regény egyik szála két asszonyt, Mártikát (aki Pesterzsébeten lakik egy családi házban) és Olgát (aki viszont egy csepeli lakótelepen él) kapcsolja össze azzal, hogy beteg férjeiket látogatják a kórházban. Az egyikük férje a Csepelen eltűnt lány gyilkosa.

A két, teljesen átlagos életet élő nő (dolgozó nők, akik buszon jönnek a kórházba, anyák és beteg férjük miatt családfenntartók is) között barátság szövődik.

Ugyanebben a regényben tűnik fel Sarusi Kata, aki viszont egy Tanács körúti polgári ház egyik lakásában lakik, szülei pedig a Szovjetunióban dolgoznak. A lány az orvosi egyetemre jár, erős, akaratos, akit a regény fikciós világában szinte senki nem tart szimpatikusnak. Gyanúsítottból majdnem áldozat lesz, és a trauma következtében „megjavul”. A harmadik regényben pedig az észt függetlenségi mozgalom támogatására létrejött futárlánchban több magyar és szovjet nő is részt vesz, különféle motivációkkal. A *Gyilkos Balaton* befolyásos férfiakból élő nők csoportjának dinamikáját viszi színre: innen kerülnek ki az áldozatok, és ide kötődik az elkövető is.

A fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a regényekben a szerzői képzelet, a korabeli viszonyok rekonstrukciója és a kortárs tendenciák tiszteletben tartásának ötvözete egy némileg ellentmondásos genderreprezentációt teremt, ami sokat merít a Balaton-imaginárius egyik eleméből, a „csajozás”-ból. A nők ugyan sokféle szerepet betöltenek, de ennek ellentmond, hogy különösen az első és a második regény borítója tárgyiasító módon ábrázolja az áldozatot vagy leendő áldozatokat. Laurának meghatározó szerepe van a trilógiában: ő tudományos alapon, kurrens nyugati módszerek segítségével nyomoz, hozzá képest viszont Irinát a jó megérzései és ösztönei (vagyis „női” tulajdonságai?) miatt küldik Magyarországra. Ami viszont összeköti e két fiatal nőt, az a ruhák iránti rajongás. A regényekben a divat – ahogy az hagyományosan lenni szokott – „női dolog”: Máté ezt mondja Irináról: „De le sem tagadhatná, hogy az álarc mögött igazi nő. Láttad az arcát, amikor a párizsi divatról kérdezett? Az többet mondott minden szónál.”¹¹ Bogdán viszont – aki Irinával együtt végzi a nyomozást – rosszul öltözködő férfi, de ez „nem baj, őt ilyennek szeretjük”.¹²

3. Geopolitikai összefüggések

A geopolitika terminus a 20. század során ideológiailag rendkívül terhelte fogalomként vált.¹³ Napjainkban a terminus a politikai hatalmak és a terek közötti dialektika vizsgálatát jelenti, Yves Lacoste szerint az új geopolitika azoknak a kapcsolatoknak a tanulmányozásából áll, amelyek egy nemzet vagy egy társadalmi csoport által folytatott hatalmi politika és azon földrajzi keretek között léteznek, amelyek között ezt a politikát gyakorolják.¹⁴ Az utóbbi években egyre gyakrabban találkozhatunk olyan elemzésekkel, amelyek arra

¹¹ Uő, *Dermesztő Balaton*, i. m., 162.

¹² Uo., 272.

¹³ Mindehhez l. például Friedrich Ratzel vagy Karl Haushofer tevékenységét (Cédric TELLENNE, *Introduction à la géopolitique*, Paris, La Découverte, 2019, 1. fejezet).

¹⁴ Yves LACOSTE, *La Géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre*, Paris, La Découverte, 2013.

kíváncsiak, hogy a populáris kultúra termékei milyen módon reprezentálnak geopolitikai összefüggéseket,¹⁵ és ehhez kapcsolódóan a média geopolitikája abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a média egyszerre tekinthető a geopolitikai folyamatok aktorának és az ezen folyamatokról alkotott reprezentációk termelőjének.¹⁶

A Zajácz-regények egyik hangsúlyos eleme a geopolitikai relációk felvázolása – több szinten, többféle módon. Az egyik regény színre lépteti a rendszer kulcsfiguráját: „Bogdán csak most ismerte meg a szürke kalapos férfit: Kádár János volt, az MSZMP Központi Bizottságának első titkára. Még innen, távolról is látszott, hogy mennyire öreg és meggyötört.”¹⁷ A jelenet nyilvánvalóan szimbolikus: a titokban – bár fekete Mercedesszel – érkező, beteg vezető a rendszer válságát jelzi.

A regények történései arra utalnak, hogy ugyan a Vasfüggöny létezik, a határok egyre inkább átjárhatóak: a tetralógia a Kelet és a Nyugat¹⁸ közötti relációk modulációira szolgáltat sokféle példát. Ilyen például a következő narrátori információ: „A Jehova Tanúi illegálisan működött Magyarországon, 1979-ben azonban született egy hallgatólágos megállapodás a belügyminisztérium és az egyház között, amelyet a brooklyni központ is jóváhagyott. A mérőfldkőnek számító találkozára titokban, egy fővárosi hotel egyik szobájában került sor.”¹⁹ A narrátori diskurzus egyik eleme az ilyen típusú tudásközvetítés, amely a regények eseményeit nemzetközi kontextusba helyezi. A geopolitikai összefüggések megvilágításának egyik módjaként tekinthetünk tehát az ehhez hasonló, világpolitikai eseményekre vonatkozó allúziókra (a harmadik regény egy pontján például a szereplők Észak-Ciprus török megszállásáról beszélgetnek).

Az utazás és ezen belül a turizmus mint jelenség szintén a határok fellazulásának példája. Azontúl, hogy az utazás lehetővé teszi a szereplők szétosztását, mozgását, a fentebb azonosított tudásközvetítéshez is kapcsolódik: a második regény például pontosítja – elsősorban azon olvasók számára, akik még nem éltek a történések idején –, hogy egy magyar állampolgár csak háromévente egyszer utazhatott Nyugatra. Az első regény elszórt információi a mobilitást hangsúlyozzák: lengyel turisták vannak Brüsszelben és a Balatonon is, ahová rajtuk kívül a Vasfüggönyön túlról (nyugatnémetek) is érkeznek. A negyedik regény első áldozata tulajdonképpen baleset miatt hal meg: a nyugatnémet turistáktól kapott MDMA-val adagolja túl magát, és a magyar kutató csak nyugatnémet kollégája segítségével tudja azonosítani a drogot. A nyomozások miatt külföldről

¹⁵ Klaus DODDS, *Geopolitics*, Oxford, Oxford Univeristy Press, 2019, különösen a 4. fejezet: *Popular Geopolitics*, 71–97.

¹⁶ Philippe BOULANGER, *Planète médias: Géopolitique des réseaux et de l'influence*, Paris, Armand Colin, 2021.

¹⁷ ZAJÁ CZ, *Dermesztő Balaton*, i. m., 191.

¹⁸ Jelen esetben Keleten és Nyugaton a hidegháborús időszak alatt megszállárdult reprezentációkat és azok működését értjük. Mint majd látni foguk, a regényekben a szereplői reflexiók egyik fontos eleme az eme reprezentációkhoz való viszony.

¹⁹ ZAJÁ CZ, *Haragos Balaton*, i. m., 43.

Magyarországra vezényelt rendőröket a második és a harmadik regényben is elviszik a Balatonra, hiszen a bűntények ide kapcsolódnak, ennek ellenére a külföldiek számára a tó turisztikai látványosságként válik érdekessé. A második regényben a turizmus jelensége a fő cselekményszálhoz kapcsolódik: a két lány Karl-Marx-Stadtból titokban jön a Balatonhoz, mert félnek, hogy a szülők azt hiszik, hogy innen akarnak emigrálni. A szülők úgy tudják, hogy a lányok Lengyelországba mennek nyaralni – vagyis már a szabadidő eltöltésének megtervezése sem nélkülözi a geopolitikai megfontolásokat. A harmadik regényben pedig a szilveszter napján a Forum hotelben sorra kerülő esemény illeszkedik a nemzetközi méreteket öltő turizmus körébe: „A mai egyébként különleges napnak ígérkezett, hiszen a szinte kizárólag nyugati országokból érkezett vendégek a szálloda éttermében óhajtották elbúcsúztatni az óvet. A hotel vezetése különleges produkciókkal készült az estére. A legjobb hazai illuzionisták, táncosok, táncdalénekesek alkották a műsor gerincét, sőt egy világhírű japán akrobata és egy kubai táncsoport is színpadra lépett. Az étterem séfje, Tuzson Tamás is ki akart tenni magáért: olyan egzotikus menüsört állított össze, ami a szocialista tábor országainak ízeit vonultatta fel.”²⁰ Egy újra globalizálódó világban Nyugat és Kelet keveredése a látványosság dimenziójába illeszkedik.

A turizmus miatti helyváltoztatáson túl a regényekben vannak olyan szereplők, akik munkájuk miatt utaznak (vagy kénytelenek utazni): rendőrök, diplomaták (Adorján Máté apja brüsszeli nagykövet), stewardessek (akik éppen az állandó helyváltoztatás miatt lehetnek alkalmasak arra, hogy részt vegyenek a futárláncban), művészek. Más szereplők viszont helyhez kötöttek, a turizmusból csak indirekt módon tudnak profitálni: ilyen Kepics László, a füredi kemping karbantartója, helyi lakos, akinek a problémái nem csupán dadogásából, hanem abból is adódnak, hogy a neki tetsző lányok csak időlegesen, néhány napig vannak ott, s akinek a helyváltoztatása később csaknem tragédiához vezet. Ebből a szempontból Adorján Máté, az egyik főszereplő családi és professzionális háttere alapvetően meghatározza a regény értéktulajdonító mechanizmusait. Máté diplomata családban nő fel (hozzá kötődnek az első regény párizsi és brüsszeli fejezetei), az apja párizsi, majd brüsszeli nagykövet, és a történelem kezdetén Máté egyik feladata egy megállapodás előkészítése a magyar és a belga rendőrség között. Máté személyes tapasztalata a szabadság relativitását helyezi előtérbe: „A gimnáziumi éveimet Párizsban töltöttem. Azt mondják, ez az ember életének az egyik legfogékonyabb időszaka. Ezek az évek kitágították a látókörömet. Amikor anyám halála után hazajöttünk, sokáig nem is értettem, mi történik Magyarországon. Felfoghatatlan volt, hogy az emberek nem utazhatnak szabadon oda, ahová akarnak. Felfoghatatlan volt, hogy nem lehet szabadon vállalkozni, hogy nincs vélemény szabadság, hogy nincsenek szabad választások.”²¹ A második regényben Máté hasonló típusú megnyilatkozása arról tanúskodik, hogy szét tudja választani a munkáját

²⁰ ZAJÁCS, *Dermesztő Balaton*, i. m., 41.

²¹ Uő, *Véres Balaton*, i. m., 169.

és egyéni meggyőződéseit: „És ne feledd, te meg én nem azért vagyunk rendőrök, hogy tüntetéseket oszlassunk vagy ellenzéki szervezkedést leplezzünk le, hanem azért, hogy megtaláljuk az elrabolt Marion Morelt, vagy letartóztassuk Kozák Edit gyilkosát.”²² Máté azért vonul háttérbe a harmadik regényben, mert egyfajta diplomata szerep vár rá is: ő lesz az Interpol magyar irodájának vezetője. Máté (és vele együtt Laura) idealizált figurák, a regény világában privilegizált helyzetben vannak, nemcsak jó nyomozók, hanem éleslátók is, és így nem véletlen az sem, hogy a regény ideológiai horizontján a nyugati típusú demokrácia jelenti azt, amihez minden más rendszer mérhető.

A bűntényeknek mindegyik regényben nemzetközi dimenziója van, így a Balaton hangsúlyos geopolitikai tényezővé válik. Az első regényben a zánkai táborba nem csupán a szocialista tábor országaiból érkeznek diákok (akár Kubából vagy Vietnámból is), hanem – mivel 1979-et az ENSZ Nemzetközi Gyermekévvé nyilvánította – nyugati országokból is jönnek táborozók, „persze szigorúan az ottani kommunista pártok vezetőinek jóváhagyásával.”²³ Így utaznak gyerekek Olaszországból, Franciaországból és Spanyolországból a Balatonhoz. Mivel az egyik francia lány, Marion Morel, aki ráadásul a párt vezetőségi tagjának lánya, eltűnik, nemzetközi botrány lehetősége van a levegőben: a rendőrség hírzárlatot rendel el, a nyomozás folyamatába implicálódik a Belügy- és a Külügyminisztérium is. Mint láttuk, az, hogy keletnémet lányok tűnnek el (akiket először tehát Lengyelországban keresnek, így ez magyarázza, hogy a nyomozás Magyarországon csak ősszel kezdődik), nemzetközi nyomozáshoz vezet: egy keletnémet rendőr érkezik, aki nagyon rövid ideig van Magyarországon, mivel a német hatóságok csak arról akarnak megbizonyosodni, hogy a lányok nem disszidáltak. Ahogyan az első regényben Marion szülei, úgy itt a lányok szülei kénytelenek Magyarországra (és így a Balatonra) utazni. A harmadik regény esetében a szálak részben a múltba vezetnek. Az áldozat, Riina anyja az ötvenes években mérnökként Sztálinvárosban dolgozott. Lánya – titokban – Magyarországon fogant, Riina pedig később itt próbálja megtalálni magyar apját, akit nem ismer. Ebben az esetben Irina Grigorenko őrnagy, „a moszkvai életvédelmi osztály egyik legtehetségesebb nyomozója”²⁴ érkezik Budapestre. A regény hangsúlyos eleme az interkulturális helyzet színre vitele: Irina (és így a magyar olvasó számára, aki kénytelen belehelyezkedni a külföldi rendőrnő perspektívájába) Magyarország jelenti a másságot, amellyel már utazása előtt szembesül: „Így volt ezzel a középiskolai barátnője, Galina katonatiszt nagybátyja is, aki évekig egy Debrecen nevű városban teljesített szolgálatot. Azt mondta, a boltok tele voltak áruval, a világon mindent lehetett kapni a húsfélétől a kávéig át a legfinomabb illatszerekig.”²⁵ Ittléte alatt Magyarország

²² Uő, *Haragos Balaton*, i. m., 48.

²³ Uő, *Véres Balaton*, i. m., 14.

²⁴ Uő, *Dermesztő Balaton*, i. m., 116.

²⁵ *Uo.*, 124.

egyre vonzóbb lesz számára a szabadság nagyobb foka és az egyre inkább fogyasztóivá váló társadalom előnyei miatt. A negyedik regény felütésében Fidel Castro 1972-es magyarországi látogatására gondol vissza az egyik szereplő – a történelem alulnézeti perspektívából jelenik meg: Aliga I. kertészének nem adatik meg a lehetőség, hogy legalább megpillanthassa a kubai vezetőt, de „Balogh Dani, aki Aliga II.-n dolgozott karbantartóként, sokkal szerencsésebb volt nála. Őt és az egyik kollégáját küldték el egy kisteherautóval Siófokra, hogy hozzanak egy pingpongasztalt, mert Castrónak kedve támadt játszani. Aztán, amikor kiderült, hogy Dani úttörő korában országos negyedik volt asztalitenisben, még játszhatott is vele egy szettet.”²⁶

A geopolitikai relációk egyik lehetséges módja a kémkedés. A sorozatban három olyan regényt is találunk, amelyben a kémtevékenység többé vagy kevésbé hangsúlyos. Az első és a negyedik regény esetében csupán mellékszálról beszélhetünk: a Marion utáni nyomozás során a rendőrök egy nyugatnémet rendszámú Opel Commadore-ra figyelnek fel. A hajó büfése a futár szerepét játssza egy nemzetközi kémhálózatban – „[i]pari kémkedés, katonai objektumok megfigyelése”²⁷ –, amelyet aztán az elhárítás le is leplez. A negyedik regényben pedig egy gyanús haláleset miatt Adorján Máté épül be a Gyógyszerkutató Intézet munkatársai közé: ebben az esetben is ipari kémkedést kell leleplezni. A mód, ahogyan a fiatal nyomozó felfedi a tettesek kilétét, illetve ahogyan később Balatonfüreden egy verekezésbe keveredik, Mattyasovszky Jenő Hód-történeteit, illetve az Ötvös Csöpi-filmeket idézheti meg az olvasó számára.

A harmadik regényben viszont a kémkedés lesz az egyik főszál – Riina kapcsán az észti függetlenségi törekvések és az ehhez kapcsolódó futárlánc működése hangsúlyos szereppel bír. A Szovjetunió és Svédország (ahová a független észti kormány menekült) között szerveződő lánc működése leginkább a hotelben dolgozó Mártán és a könyvtáros Horváth Andoron keresztül jelenik meg. Márta nagybátyja 1956 után elhagyja az országot, majd Svédországból látogat haza 1974-ben, és egy fonyódi villában szervezi be unokahúgát, aki a családja előtt is titokban tartja e tevékenységét. A futárláncban Riina is egy láncszem, csakúgy, mint Boriszlava, a szovjet stewardess, akihez a moszkvai fejezetek kapcsolódnak. Boriszlavát letartóztatja a KGB, és innentől kezdve Magyarországon is az elhárítás veszi át a nyomozást. A regény az elhárítás és a rendőrség közötti ellentéteket is ábrázolja, és ez lesz a regény végi suspense alapja: vajon sikerül-e megmenekülnie a futárlánc magyar tagjainak? A fentebb már érintett értéktulajdonítás fontos eleme, hogy a magyar rendőrök az észtek mellett állnak (ennek

²⁶ ZAJÁCSZ, *Gyilkos Balaton*, i. m., 10. Ez a regény tanúskodik leginkább arról, hogy a rendőrség és a politika között milyen szoros viszony van: Kádár János engedélyére van szükség ahhoz, hogy a halott lány ügyét felgöngyölítse a rendőrség.

²⁷ Uő, *Véres Balaton*, i. m., 199.

köszönhető Laura beavatkozása is). Az epilógus a szereplők további sorsát is összefoglalja (először börtön vagy szibériai munkatábor, majd amnesztia, rehabilitáció).

A fentiek alapján látható, hogy a geopolitikai összefüggések (amelyeknek tehát egyik kulcseleme a „magyar tenger”) több szinten töltenek be szövegszervező funkciót: a világépítés szintjén (aminek fontos elemét jelentik a tudásközvetítés különféle módjai, pl. a narrátori szólamba integrált információk szétosztása); strukturális elemként, összekapcsolódva a nyomozás folyamatával; a szereplői életutak, identitások, illetve a szereplők csoportba rendezésének szintjén; a kémregény kódjainak aktiválásával műfaji elemként; és nem utolsósorban axiológiai szinten, a szöveg értéktulajdonító mechanizmusait tekintve. A regények hangsúlyossá teszik azt, hogy a szereplők térfoglalásának, térhez való viszonyának társadalmi és (geo)politikai implikációi is vannak.

Nosztalgia?

Zajác D. Zoltán regényei a magyar krimi két, fontos hagyományát folytatják: az egyik a történelmi krimi, a másik pedig a rendőrségi krimi. Egy nyomozóteam munkáját követhetjük végig a regények során, a szerzői intenció pedig folyamatosan változtatja a szereplők jelentőségét (egyes szereplők egyszer előtérben, máskor háttérben vannak). A nyomozóteam munkájához más, de azokhoz végül kapcsolódó szálakat illeszt: a második regényben ilyen a beteg férjükhöz kórházba járó asszonyok összekapcsolódó története, míg a harmadik regényben a futárlánc történetszála. A team nem csupán egy, hanem több ügyet derít fel: az első regényben három eset is van (Marion eltűnése, Kozák Edit halála és a Soós Lajos-féle, valóban megtörtént gyilkosságok), a második regényben a keletnémet lányok esete felszínre hoz egy korábbi, megoldatlan ügyet, míg a harmadik regényben Riina ügyéhez kapcsolódik több szál (a család révén a múlt felderítése, a morfium kapcsán a kábítószer-terjesztés, illetve a kémügy). A negyedik regényben az ipari kémkedés leleplezése mellett a főszál a két fiatal nő halála körülményeinek kiderítését jelenti. A narráció menetét időnként megtöri egy-egy, elsősorban a még nem ismert elkövető (vagy ritkábban az áldozat) nézőpontjára fókuszáló fejezet, amely suspense-elemként működik.

Ahogy azt már korábban is említettük, felfedezhető némi ellentmondás a paratextusok és a szöveg között. A poétikai vizsgálat ugyanis arról győző meg, hogy a regények nem csak a retró (és a hozzá kapcsolódó nosztalgia)²⁸ elvén működnek (bár ez a faktor

²⁸ A retró működésének megértéséhez segítséget adhat a retró és a *vintage* közti különbségtétel: „In sum, retro items are new creations with designs that recycle the past in new ways and styles that bring forgotten visions of the future into the present. Today, vintage is mainly something that was created in the past and whose qualities remain in the present despite or thanks to signs and traces of the passage of time (material deterioration or colour changes, for example) but also narratives that locate and authenticate the item

sem elhanyagolható, de ennek elemzése egy másik tanulmány tárgya lehetne). A geopolitikai elemek hangsúlyos volta miatt inkább történelmi krimiről, semmint retró krimiről beszélhetnénk. A szerző láthatóan nem akarja ugyanazt a sémát többször reprodukálni, így változtat azon: előtérbe vagy háttérbe helyez szereplőket (akár főszereplőket), módosít a topográfiai szerkezeten (ami miatt fokozatosan csökken a Balaton szerepe, és ily módon feszültség keletkezik a paratextusok által keltett elvárások – amelyek a „magyar tengert” állítják fókuszba – és a szövegvilágok között). A geopolitikai relációk mellett a társadalmi és politikai összefüggések diszkrét felvázolása ambiciózusabb programot sejtet, mint ahogyan azt a szövegek olvasása előtt a paratextusokkal (cím, borító, műfaji megjelölés, fülszöveg) való első találkozás sejtetni engedi.

A paratextusok által helyeződik egy szöveg kommunikációs dinamikába, és ebben az esetben a regények paratextusai a Balatonhoz kötődő társadalmi imagináriusra apellálnak: vízpart, nyaralás, gyerekkor – mindezt a Kádár-korba helyezve. „A mindvégig izgalmas, fordulatos történetben megelevenedik a Kádár-korszak Magyarország, a hetvenes évek végének tipikus karaktereivel: párttitkárokkal, örökké elégedetlenkedő hivatalnokokkal, vadászgató, jachtot és szeretőket tartó, a nyugati életstílust majmoló nagyvállalati vezetőkkel” – olvasható az első regény fülszövegében, amely elsősorban azt ígéri, hogy a regény szórakoztatni fog. A retró logikájának megfelelően a regénysorozat – vagy legalábbis annak marketingkommunikációs stratégiája – egyfajta transzgenerációs emlékezet működésére is apellál: a moly.hu-n található olvasói értékelésekből az derül ki, hogy olyanokat is „megcsap” a nosztalgia, akik a regények által színre vitt korban még nem is éltek. Érdemes tehát mindezen megfontolások alapján belátnunk azt, hogy nem (csak) a szöveg, hanem az azt kísérő diskurzus apellál a nosztalgiára, a regényeknek nem inherens tulajdonsága a nosztalgikusság.

A paratextusok logikája alapján a műfaj alárendelődik a kereskedelmi szempontoknak, és ez lesz az alapja annak, ahogyan a kiadó az egyik első magyar krimiszerzőjét népszerűsíti. A regények közül az első, a nyári történet apellál leginkább a Balaton-reprezentációk konstans elemeire. Mindegyik kötetről elmondható, hogy könnyen olvasható: például Kondor Vilmos vagy Cserhádi Éva regényeihez képest, amelyek egyik fajsúlyos eleme a múlt szociografikus rekonstrukciója, Zajácz elbeszéléseinek egyik jellegzetes szövegszervező eljárása – ahogyan arról szót is ejtettünk – a leíró szekvenciák rövidsége.²⁹ Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Zajácz Balaton-regényei ne lennének képesek társadalmi kérdéseket problematizálni.

as being of the past.” Katharina NIEMEYER, *A theoretical approach to vintage: From oenology to media*, European Journal of Media Studies 2015, 4 (2), 85–102, 91.

²⁹ Az összehasonlítás nem értékítéletet jelent, hanem a műfaji választásokból adódó poétikai eljárásokra történő rámutatást: Kondor esetében a *hard-boiled*, Cserhádi esetében a társadalmi problémákra reflektáló krimi, Zajácz esetében pedig mindenekelőtt a *storytelling*en alapuló krimi műfaji kódjainak dominanciáját látjuk.

Így érünk vissza a geopolitikai kérdésekhez – egy másik szinten. Mint láttuk, a regények mindegyike a Kelet és a Nyugat közötti határ porózusságára reflektál. Magyarország a másság megtapasztalásán keresztül szembesül önmagával, a szereplők történeteiben keresztül a regények arra is keresik a választ, hová tartozik az ország. A nyugati demokráciákhoz képest Magyarország szabadságdeficitben szenved, ám a szovjet rendőrnő végül kénytelen belátni, hogy itt valóban nagyobb bőség és nagyobb szabadság van, mint otthonában. A balatoni történeteken keresztül a regények nem csupán geopolitikai problémákat reprezentálnak, hanem – bizonyos értelemben – állást is foglalnak. Azzal, hogy hangsúlyosan reflektálnak a korabeli fogyasztási kultúrára, hogy a Balaton-reprezentáció életmódajánlatként is funkcionál, illetve hogy az első regény Tihany-reprezentációjának nem csupán a régmúlt, hanem az ország Nyugathoz kötődése szempontjából is jelentősége van, a regények a Nyugat-orientációt erősítik.³⁰ Napjainkban, egy olyan geopolitikai kontextusban, amikor ismét felerősödik a hovatarozás kérdése, és amikor a politikai szándékok inkább a keleti orientációt propagálják, a regénysorozat állásfoglalása – jóllehet hatása nyilvánvalóan korlátozott – szimptomatikus lehet.

³⁰ Érdekes egybeesés, hogy Kondor Vilmos 2022-ben induló *Második magyar köztársaság* című alternatív történelmi regénysorozata más módon, de végeredményben hasonló kérdést, Magyarország hovatarozását problematizálja.